

Az azért és akkor pragmatikai funkcióról a mai magyar spontán beszédben¹

Dér Csilla Ilona

1. Bevezetés

Az alábbi tanulmányban két, a mai magyar spontán beszédben igen gyakori mutató névmási eredetű forma, az *azért* és az *akkor* pragmatikai funkcióit vizsgáljuk meg a Magyar Spontánbeszéd Adatbázis (BEA) anyagán.

1.1. A beszéd-töltelékek, a hezitálások és a diskurzusjelölők elhatárolása

A pragmatikai elemek egyik csoportját a diskurzusjelölők alkotják, amelyek jellemzően különböző szövegrészek pragmatikai viszonyát jelzik, diskurzusszegmenseket kapcsolnak össze (Fraser 1999: 931), koherenciaviszonyokat adnak vissza (Siepmann 2005: 45), ezeket a továbbiakban textuális jelölőknek nevezzük (pl. *és*, *de*). Vannak vélemények, amelyek szerint a diskurzusjelölők közé sorolandók azok a nyelvi egységek is, amelyek a beszélőnek a propozícióra vagy azon belüli elemekre vonatkozó attitűdjeit fejezik ki; az ilyen pragmatikai kifejezéseket attitűdjelölőknek hívjuk (pl. *vajon*, *ugye*). A két szerepkör nem mindig választható el élesen egymástól (pl. a *hát* vagy az *úgymond*, s mint majd látni fogjuk, az *azért* esetében).

Mutató névmások és határozószók pragmatikai funkciójú elemekként történő használata szokványos jelenség a világ különböző nyelveiben (Diessel 1999: 93–114). Bár Diessel diskurzusjelölőkről név szerint nem beszél,² könyvében érint olyan pragmatikai funkciókat (Diessel 1999: 109, 138 és kk.), amelyek a fenti diskurzusjelölői szerepek alá vonhatók (pl. a hallgató/beszélő számára fontos új információ jelzése).

A mai magyar spontán nyelvhasználatban mutató névmási/határozószói eredetű diskurzusjelölők igen nagy számban találhatók meg (pl. *így*, *ilyen*, *akkor*, *aztán*, *azért*). Az ilyen és az ezekhez hasonlóan gyakori elemeket (pl. *hát*, *tehát*) rendszerint töltelékshóként (erről l. még Schirm 2011: 3, 28 és kk.), illetve megakadásjelenségeként, azon belül pedig hezitálásként (Horváth 2009: 52, 160 és kk.) tartják számon a nyelvészeti szakirodalom jó részében (a beszéd-tölteléknek való minősítés különösen jellemző a nyelvművelő megközelítésre, valamint egyes szótárak szócikkeire, pl. ÉKSz. 2003: 77; *azért* II. ksz. 1. (...) <Töltelékshóként> *Hát azért ez már sok!*).

A töltelék elnevezéssel az a gond, hogy funkciótlan egységként mutatja a kérdéses elemet, miközben sem fonetikai-pszicholingvisztikai, sem pragmatikai értelemben nem az. A diskurzusjelölők hezitációként való leírása sem problémamentes: a lexikális elemek ilyen szerepben való használatának megítélése nem egyértelmű. Szokványosan a *mm*, *ö*, *hm*, *khm* stb. elemeket említik hezitálásként (Horváth 2009: 54), ezeket viszonylag könnyű is azonosítani az elemzések során. Teljesen más a helyzet a lexikális elemekkel, hiszen ezek esetében – ha a grammatikai és szemantikai szerepeket kizártuk – még mindig két lehetőségünk van: pragmatikai vagy hezitációs elemként is leírhatók. Felmerül tehát a kérdés, hogy miképpen különíthető el egymástól biztosan egy lexikális elem esetében a hezitációs és a pragmatikai szerep. A pragmatikai funkciók ugyanis – változékony és rugalmas természetükből adódóan – nem azonosíthatók mindig könnyen,³ főként olyankor nem, amikor az új nyelvi funkció formálódóban van, és csak az egyes alakok felszaporodásán keresztül regisztrálható. Bár nehezen elemezhető esetek mindig is lesznek, néhány szempontra azért támaszkodhatunk, másokra azonban csak látszólag.

Elvileg támpontul szolgálhatna, hogy a fonetika a hezitálást megakadásjelenségeként írja le, tehát olyan elemeket sorol ide, amelyek megakasztják a közlés folyamatosságát (Horváth 2009: 5). A közlés megakadása, illetve folyamatossága azonban a pragmatikában kevésbé értelmezhető, mint a fonetikában, mivel elsődlegesen nem a kivitelezés milyensége számít, hanem az, hogy a kérdéses elem a résztvevők számára azonosítható-e és ha igen, bír-e valamilyen pragmatikai funkcióval vagy sem. Ha valaki többször újrakezdve, meg-megakadva vagy a szótagok között nagy szünetet tartva mond ki egy diskurzusjelölőt, az attól még pragmatikai elemként funkcionál, miközben fonetikai-pszicholingvisztikai értelemben megakadásjelenség. Ebből következően két lehetőségünk marad: vagy elvetjük azt az elképzelést, hogy lexikális elemek is használhatóak hezitálásként; vagy elfogadjuk, és e ponton el kell döntenünk, hogy pragmatikailag ez a tény (az adott elem hezitálás volta) releváns-e. Úgy gondoljuk, hogy egyazon elem egyidejűleg lehet pragmatikai egység ÉS (alkalmanként) hezitálásként is használható. Mivel azonban az alábbi tanulmány fő célja az, hogy a vizsgált elemek pragmatikai szerepeinek megléte mellett érveljen, provizórikus megoldásként egyes előfordulásokat kiszűrünk: amennyiben a kérdéses elemet, amelyről el szeretnénk dönteni, hogy hezitálás vagy pragmatikai jelölő, nem lexikális, hezitálásra használt forma követi, a vizsgált elemet is csak hezitálásnak tartjuk, pragmatikai funkció nélkül. Egy példán szemléltetve (az első nem, de a második *azért*-ot viszont már felvesszük adatként):

¹ A tanulmány a Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával készült.

² Csak a szakirodalom bemutatásakor használja (egyszer) a *discourse marker* kifejezést (Diessel 1999: 154).

³ Jól mutatja ezt a pragmatikai szakirodalomnak az a vonása, hogy egyazon jelenség/funkció számos különböző néven jelenik meg, illetve egyazon név különböző jelenségeket/funkciókat is takarhat.

(1) *de meg lehet maradni mertt azértöő azért mondjuk éppen a G- Gamma de gondolom más műszeripar gyár- nőripar- ipari fejlesztőhely is úgy vvolt* (bea014, interjú)

Az előbbinél biztosabb fogódzót nyújt, ha megnézzük a vizsgált elem pozíciójának változékonyságát: pragmatikai vagy más új nyelvi funkcióra utalhat egy elem esetében, ha a használata egyes pozíciókban gyakorivá válik. Vagyis ha kimutatható, hogy a tölteléknek minősített egység következetesen ugyanabban a néhány pozícióban jelenik meg (adott szófajú/mondatrészi szerepű elemek vagy szerkezetek előtt/után), feltételezhető, hogy valamilyen új funkciója van (l. Tagliamonte 2005). Ezt a módszert használva egy korábbi kutatásban sikerült kimutatnunk (Dér 2010, 2012), hogy az *így, ilyen, hát és úgyhogy* nem random módon jelenik meg a mai magyar spontán beszédben, hanem általában szisztematikusan, tehát a legtöbb esetben nem töltelékelemnek, hanem diskurzuszjelölőnek tarthatók.

1. 2. Az *azért* és *akkor* funkciói a szakirodalom szerint

Az alábbiakban a későbbiekben vizsgált két nyelvi formának az eddigi szakirodalom tárgyalta funkcióit mutatjuk be, azzal a céllal, hogy lehetővé váljon azok összevetése spontán beszédbeli szerepeikkel. Ezek az elemek igen régiek a magyar nyelvben, számos funkciójuk alakult ki az évszázadok során. Számbavételükhöz elsősorban két értelmező szótárt (Nagyszótár, Itzés [főszerk.] 2006, a továbbiakban NSz; Magyar Értelmező Kéziszótár, Pusztai [főszerk.] 2003, a továbbiakban ÉKSz), továbbá a Magyar Nyelv Történeti Nyelvtana (TNyt) köteteit használtuk; valamint egyéb, a vizsgált alakok funkciófejlődése szempontjából lényeges más írásokat is megnéztük, ha voltak ilyenek. A jelentések bemutatásakor a kritikai ismertetést választottuk, mivel a vizsgált nyelvi elemek előfordulásainak értékelése számos elméleti kérdést is felvet. Célunk rámutatni azokra a példákra, amelyek már a diskurzuszjelölői funkciókat mutatják.

1. 2. 1. *Azért*

Az *azért* számos funkciója közül általánosan ismert mutató (névmási) határozószóként betöltött utalószerkezet szerepe, illetve ellentétességet kifejező és nyomatékosító használata. Ezeket a szerepeket összegzi röviden az NSz és az ÉKSz is. Az előbbi 1772-től, vagyis az újmagyar kor elejétől kezdődően adja meg az egyes elemek jelentését, de mivel a jelenkori spontán magyar nyelvhasználatra irányul a kutatásunk, ahol csak lehet, 20. századi példákat hozunk.

Az *azért* szófajji besorolása a kötetben (NSz, pp. 1520–1521) egyfelől mutató határozószó; e szófajhoz a szótár számos funkciót rendel, elsősorban

- a) az okhatározói utalószerkezet szerepét. Két, eltérő tagmondatrendet reprezentáló példa erre:

(2) *Beteg vótam, azért nem mehettem* (NSz, 1942)⁴

(3) *azért veszekszik-e a feleség, mert a férje iszik, vagy azért iszik a férj, mert a felesége veszekszik* (NSz, 1997)

Az (1)-es példa esetében is kitéhető az *azért* okhatározói kötőszói párja, a *mert* a mellékmondat elejére, de a magyarázó mellérendelő kötőszók is megfelelőek, amennyiben megfordítjuk a tagmondatok sorrendjét, pl. *Azért nem mehettem, mivel/ugyanis beteg voltam.*

- b) Célhatározó(i utalószerkezet)ként is jól ismert az *azért*, ilyenkor a mellékmondat *hogy* kötőszóval indul:

(4) *Arany azért szorgalmazza a klasszikusok tanulmányozását, hogy a magyar szerzők elsajátítsák belőlük a célirányos költői nyelvhasználatot* (NSz, 1992)

Mutató határozószói előfordulásaihoz további három, nem utalószerkezet funkciókat is megad az NSz:

- c) az első az, amikor az *azért* az *is, se* elemekkel együtt jelentkezik „indulatos ellenkezés, ellenszegülés” (NSz, p. 1520) kifejezésére, például:

(5) – *Késő van már. – Mondom, hogy továbbmegyek. – Sötét az éjszaka. – Azért is továbbmegyek.* (NSz, 1967)

A kötet az *azért* e funkcióját módosítószószervezőnek nevezi.

⁴ A példák után a fő forrás rövidítése és az évszám szerepel.

- d) A második nem utalószerű funkció az, amikor az elem „partikulaszerűen” (uo.) jóváhagyást, helyeslést ad vissza az elem (időnként a *hát* és *no* szavakkal együtt):

(6) – *Alszol, hé? Mindjárt felébresztelek! – Igenis, nem alszom. – Azért!* (NSz, 1934)

Ugyanezen partikulaszerű funkción belül alfunkcióként jelenik meg az *azért* dacos, elutasító feleletként, valamint nyomatékosításként való használata. Az utóbbiakra hozott példákban egy kivétellel a *hanem azért*, *de azért* és *hogyan azért* szókapcsolatokban jelenik meg a tárgyalt elem, vagyis mellé- és alárendelő kötőszókat követ (ez a vonása a spontán beszédben is nagyon erőteljes, lásd 3. 1. 1. részben). Például:

(7) *Próbáljuk már úgy csinálni, hogy azért engemet se rúgjanak fenéken!* (NSz, 1989)

Az *azért* (diskurzus)partikulaszerű⁵ használatát Laczkó (2003: 324) is megemlíti, jellemzőnek felkiáltó mondatokban tartja (a szerző saját gyűjtéséből idézünk):

(8) *Tizenhét év azért nem semmi!*

(9) *Azért a Zselére (macskané) kíváncsi lennék!*

- e) A harmadik nem utalószerű funkció a NSz olvasatában az, amikor az *azért* megengedő mellékmondat főmondatában tűnik fel kötőszóként, ahol fonákokságot fejez ki, illetve érzelmi nyomatékot ad vissza, például:

(10) *Akármi történt velünk – kizártuk egymást, bezártuk egymást –, azért mi mégis barátok maradtunk.* (NSz, 1989)

A kötőszóként történő megközelítéssel az egyik probléma az, hogy a főmondatiság és a kötőszói funkció ellentmond egymásnak; ha pedig nem kötőszó az *azért*, de nem is utalószó, más helyet kell neki találni. Ha mégis kötőszó, nem világos, hogy ez és a többi itt szereplő példa miért nem került a következő, kötőszói kategóriába (különösen úgy, hogy saját funkciója van, mely a fonákoksághoz köti). Nem vitatjuk az átmeneti kategóriák létét, de véleményünk szerint a (10)-es példabeli használat már a diskurzusjelölői szerepet mutatja, és ezért sem lehet máshová megnyugtatóan besorolni.

Az NSz az *azért* kötőszói besorolásakor egyedülként a következő szerepet említi (nem explicite, hanem a 'tehát, ezért, következőképpen' jelentés megadásával), ami az előbbi bekezdésben leírtak miatt is érdekes: az *azért* mellérendelő kötőszói funkciója általánosan elfogadott a magyar szakirodalomban (pl. Juhász 1991: 482; 1992: 773–774), jellemzően a megengedés és fonákosság viszonyához kapcsolva; így nem világos, miért nem jelenik meg ez a funkció a szótárban a kötőszói szerepek között.

A kötőszói funkcióra hozott példák között több olyan is szerepel, amelyekben az *azért* egyértelműen utalószó, hiszen hozzá kapcsolódva a mellékmondatban a *mert* kötőszó is megjelenik:

(11) *Nincs bennetek szív, nincs! Csak zsebetek És gyomrotok van, s mert ez nincs tele, Azért rút a világ előttetek, Azért keltek ki rútul ellene* (NSz, 1846)

(12) *E rettenetes magasságú hegyeket azért hívják Mezőségnek, mert rajtok igen kövér fű terem* (NSz, 1816)

A többi példamondat esetében ugyan nincs ott a *mert*, de kitehető a mellékmondatba, vagyis az *azért* még mindig utalószóként és nem kötőszóként jelenik meg, például:

(13) *A katona odanézett s látta, hogy a picinek kiesett a szájából a cucli, azért sír.* (NSz, 1917) → *A katona odanézett s látta, hogy azért sír [a picin], mert a picinek kiesett a szájából a cucli.*

Egyetlen olyan mondat van, amelyben az *azért* eltérő szerepű lehet:

(14) *Halhatatlan: azért a haláltól nem fél.* (NSz, 1789)

⁵ Mint látható, a partikulaként történő vagy partikulaszerű használat leírása megjelenik, de csak az újabb szakirodalomban, azonban további magyarázat nélkül (pl. hogy milyen partikuláról van szó: mondat- vagy diskurzuspartikuláról; s ahol mégis az utóbbiról írnak, ott hiányzik, hogy ez milyen funkciókat is takar pontosan).

Ebben a konkrét esetben az *azért* nem utalószó, de ennek nem az állítmánytól való eltávolodás az oka (vö. Juhász 1992: 774), mert a (14)-es példában megfigyelhető jelentés visszadható a következő szórenddel is:

(15) *Halhatatlan: a haláltól azért nem fél.*

A Magyar Értelmező Kéziszótár (ÉKSz.) már ugyanazokat a kategóriákat tartalmazta, mint a későbbi NSz, vagyis az *azért* esetében mutató határozószói és kötőszói szófajt említ. Az utóbbin belül azonban árnyaltabb képet ad, mint az NSz: a 'tehát, ezért' következtető szerep mellett felveszi a 'mégis' jelentést is. A kötőszóisághoz kapcsolva töltelékszóként is említi az *azért*-ot:

(16) *Hát azért ez már sok!*

Ez a használat azonban már túlmutat a kötőszói funkciókon (vö. a 3. 1. 2. részben írtakkal), s mint majd látni fogjuk, igen elterjedt a beszélt nyelvben.

Az eddigiek alapján felvethető a kérdés, hogy az *azért* milyen (és hányféle) kötőszónak tartható. Bár a nyelvtörténeti szakirodalom többféle mellérendelő funkcióban is említi (kapcsolatos viszony; szembeállítás; következtető viszony; l. Károly 1995: 777), ezek a diskurzusjelölőség felé tett lépésként is felfoghatók, különösen igaz ez az ellentétes viszonyra (részletesen l. később).

A kötőszók és a (textuális) diskurzusjelölők funkciója a kapcsoló szerep révén nagyban átfed egymással. A kapcsolás felől tehát nem határolhatóak el egymástól, még úgy sem, hogy az összekötött nyelvi egységek lehetséges szintjeit meghatározzuk, mivel a kapcsolt szövegszegmensek mérete magától értetődően változatos lehet (szintagmától több tagmondatig). Egy másik lehetőség az, ha a viszony felől közelítünk hozzájuk: elvileg jó választásnak tűnik, hogy elkülönítsünk szemantikai, illetve pragmatikai viszonyt visszaadó elemeket, az előbbieket kötőszónak, az utóbbiakat diskurzusjelölőknek hívva. Németh T. (1996, 1998) szemantikai és pragmatikai kötőszókról beszél a kettő megkülönböztetése végett (ami majd a nem kötőszói eredetű diskurzusjelölőknél lesz gond). Az elhatárolási probléma azonban maguknak a viszonyoknak a meghatározásánál is jelentkezik. A hozzáadás, ellentéteség, magyarázó stb. viszony ugyanis szemantikai és pragmatikai funkció is lehet. Amennyiben koherenciajelölőként tekintünk a diskurzusjelölőkre (pl. Németh T. 1996, Schirm 2011: 22, Siepman 2005), két út nyílik. Vagy azt mondjuk, hogy minden kötőszó is a szövegkoherenciához járul hozzá, ezért voltaképpen nincs értelme a kötőszók és a diskurzusjelölők között különbséget tenni (vö. Dér 2009: 12); vagy továbbra is megkíséreljük szétválasztani a szemantikai és pragmatikai viszonyokat, így a propozíciós tartalom alapján történő kapcsolódást szemantikainak, az illokúciós erő alapján történő kapcsolódást pragmatikainak minősítve (Schirm uo.; Németh T. 1996: 6–7), és azt is, ha a jelölő használatának attitudinális vagy interperszonális funkciója van. Nem ritkán egyazon példa esetében az adott jelölő képviselte koherencia forrása lehet pragmatikai és szemantikai is (pl. a *hát* egyes használatai esetében, l. Németh T. 1998: 329).

A továbbiakban a második utat követjük, vagyis minden esetben, ahol az elem láthatóan a pragmatikai koherenciához járul hozzá, diskurzusjelölői használatról fogunk beszélni, ahol nem, ott megtartjuk a kötőszói megnevezést (az *akkor* esetében kötőszóságról nem beszélhetünk, ezt l. lentebb).

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy az *azért* utalószóként, kötőszóként és töltelékelemként jelenik meg a szakirodalomban, amelyek közül a két utóbbi valójában diskurzusjelölői szerepeket is felöllel (mindezekről részletesen írunk a 3. 1. 2. részben).

1. 2. 2. *Akkor*

Az *akkor* esetében rendszerint egyetlen szófajt, a mutató határozószóit említi a szakirodalom. Az NSz (298–300) ezen belül öt különböző funkciót vesz fel: az első három a határozószó legkorábbi, különböző időviszonyokat visszaadó jelentéseit takarja, ezekben a jelentésekben utalószóként is megjelenhet:

- a) 'Az ismert, szóban forgó, ill. a másik (tag)mondatban vagy a mellékmondatban közelebről megjelölt múlt, illetve jövő időben'. Utalószoai példa:

(17) *Már akkor öreg volt, amikor idekerült* (NSz, 1956)

- b) 'A mellékmondatban vagy a másik (tag)mondatban részletezett csejével/törtéjjével (közel) egyidejűleg, ugyanakkor (nem máskor)'. Szintén utalószoai a hozott példa:

(18) *a négy évvel ezelőtt kialakuló magyar belpolitikai élet akkor hasadt ketté, amikor látszat szerint „megegyezett”* (NSz, 1994)

- c) '(Közvetlenül) a másik (tag)m-ban v. a mm-ban részletezett esemény után, azt követően, azután'.

(19) [Török Ádám] *visszarakott mindent a disznóhólyagba, és zsebre vágta a kis csomagot. Akkor végre rám nézett.* (NSz, 1973)

Az *akkor* tehát alapvetően az adott időpontra/-szakra való rámutatást, egyidejűséget, illetve időbeli rákövetkezést fejez ki. A c) jelentés egy árnyalatához kapcsolódva az NSz megemlíti a töltelkészségi is (ami ellentmondásos, hiszen ha jelentéshez tudja kötni az elemet, már nem lehet felesleges): „>vmely folyamat, történés stb. elbeszélésében a mozzanatok egymásutánosságának (főleg) nyomósítására, ill. töltelkészsékként, és, az(u)tán kötőszavak mellett>' (NSz: 299). Ez a használat, mint majd látni fogjuk, éppen a diskurzusjelölő funkciót rejti.

- d) Az *akkor* másik meghatározó szerepköre a feltételes viszonyokban feltűnő utalószósság. Ilyen jelentését az NSz a következőképpen adja meg: 'abban az esetben, ha a mellékmondatban említett feltétel fennáll' (uo.). Jellegzetes kötőszói párja a *ha* vagy az *amennyiben*, de a spontán nyelvhasználatban rendkívül gyakori, hogy a feltétel megadása hiányzik, de odaérthető (példákat l. a 3. 2. 1. fejezetben). Sok esetben pragmatikai háttérinformációkról van szó, ekkor az *akkor* diskurzusjelölőnek tartható.

(20) *akkor mi van, ha benn, a házban lepnek meg minket, forgatás közben* (NSz, 1990)

- e) Végezetül, utolsóként az NSz az *akkor* következtető funkcióját is felveszi (azonban mégsem nevezi kötőszónak, ilyen szófajt, alkategóriát ennél a címszónál nem vesz fel): 'az ismert vagy említett dologból, helyzetből, eseményből következ(t)hetően, tehát, így'. A hozott példák három csoportba sorolhatók:

- *mert akkor*-t tartalmazó példák:

(21) *a szerencsét nem kell keresni, mert akkor éppen kikerüli az embert* (NSz, 1869-1872) [ha keressük]

- beszédforduló-indító példák:

(22) *Olaszországba utazik [...] – Akkor nemigen látjuk többé* (NSz, 1886) [ha odautazik stb.]

- *akkor hát*-ot és *hát akkor*-t tartalmazó példák:

(23) *Akkor hát... Sok szerencsét, kereskedő urak* (NSz, 1967);

(24) *Hát akkor mennénk is* (NSz, 1987)

Több okból is említjük ezeket a mondatokat: egyrészt azért, mert nem igaz, hogy az *akkor* a 'tehát, így' jelentésben szerepelne az összes példában. Az első és a harmadik csoport esetében nem is helyettesíthető ezekkel a kötőszókkal, vagy mert értelmetlen mondat keletkezik (**Tehát hát, sok szerencsét; *mert tehát éppen kikerüli az embert*), vagy mert nem azonos jelentést kapunk (*Azért hát ≠ Így hát, l. Így hát... sok szerencsét, kereskedő urak*). A középső csoportban (és tulajdonképpen az elsőben is) kitehető a kimaradt feltételes mellékmondat (lásd fent az egyes példák után szögletes zárójelben), vagyis az *akkor* ezekben szintén feltételelességre utal, a következtető jelentés mindig a feltételelenséghez kötve jelenik meg. Így nézve az összes feltételes ilyen mondat esetében felvehetnénk a következtetést mint jelentés(árnyalato)t, hiszen az *akkor*-t tartalmazó főmondat a feltétel teljesülése utáni következményt írja le.

Az *akkor* címszavában az ÉKSz azonos kategóriákat tartalmaz, mint az NSz, még a pongyola nyelvhasználatra is kitér az *és akkor* szerkezet kapcsán. Ebben a szócikkben is megjelenik a következtető árnyalat: 'A szóban forgó dolog következményeképpen'. A hozott példa:

⁶ Kihagyás az eredetiben. Az NSz-ben többször is épp az előzménymondatok hiányoznak.

(25) [Sikerült!] – **Akkor most boldog vagy!** (ÉKSz)

A feltételes mellékmondat itt is kitehető: *ha sikerült* [, *akkor most boldog vagy*]. A feltételesség és következtetés összefonódásáról részletesen írunk majd a 3. 2. 2. fejezetben.

A fenti szótári jelentéseket áttekinthetjük, hogy akárcsak az *azért* esetében, az *akkor*-nál is az utalószóji és (kötőszói[nak mondott]) jelentések egy része valójában diskurzusjelölői, mivel pragmatikai viszonyokat adnak vissza.

2. Anyag, módszer, kísérleti személyek

A vizsgálat anyagát a Magyar Spontánbeszéd Adatbázisból (BEA, Gósy 2008) kiválasztott 30 adatközlő (15 férfi és 15 nő, 20–71 év, átlagéletkor 42,73 év) csaknem 8 órányi (464 perc), különböző műfajokat (társalgás, interjú, hallott szöveg interpretálása) reprezentáló spontán beszéde képezte. Az adatközlők közül heten (35%) érettségivel rendelkeztek, a többiek egyetemi végzettséggel.

A feldolgozás módszere a következő volt: manuálisan kiválogattuk az *azért* és az *akkor* összes korpuszbeli előfordulását, majd ezekből szintaktikai-szemantikai elemzéssel kiszűrtük a nem névmási és (szemantikai) kötőszói előfordulásokat. Természetesen voltak nem egyértelmű, átmeneti esetek, az ilyeneket a statisztikai elemzésekből kihagytuk, ugyanakkor a funkciók vizsgálatánál támaszkodtunk rájuk. Ezután a kiválasztott formák pozíciójának meghatározása következett, tehát hogy milyen elemeket, szerkezeteket előztek meg/követtek. A diskurzusszegmens-, illetve (tag)mondatbeli helyzet meghatározása a korábban már említett random vagy szisztematikus előfordulás megállapítása miatt volt érdekes (korábbi ilyen vizsgálat kisebb BEA-nyagyon: Dér 2010, 2012). Ezenkívül az is tesztelhető vele, hogy valóban igaz-e, hogy a diskurzusjelölők ha nem is mindig, de tipikusan a szegmensek, tagmondatok elején foglalnak helyet (Heine – Kaltenböck 2012), s ez vajon igaz-e mindkét (textuális, attitűdjelölő) típusukra.

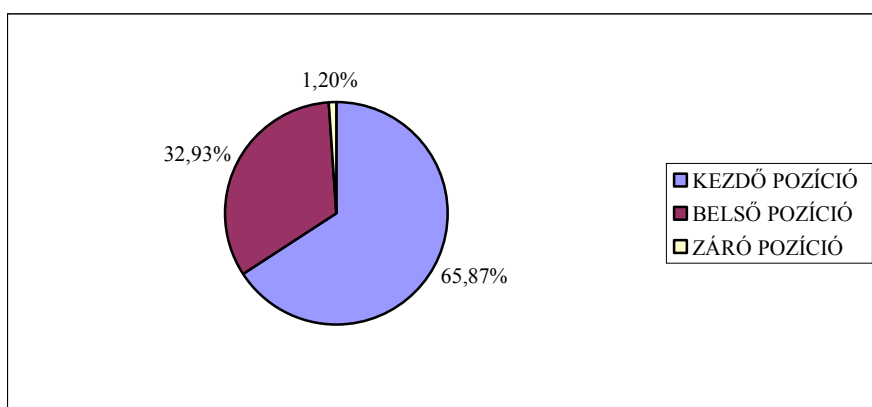
A pozíciók megállapítása után ismét a funkciók azonosítására került sor, a pragmatikai szerepek részletes elemzésére.

3. Eredmények

3. 1. Azért

3. 1. 1. Pozíciók

Az *azért* összesen **252-szer** fordult elő a kijelölt BEA-korpuszban pragmatikai funkciókban. A pozíciókat illetően változatos volt kép: kezdő, közbülső és záró helyzetet is elfoglalhatott az elem, igaz, igen eltérő arányban. A kezdő helyzet tette ki az adatok kétharmadát (166 db), egyharmadát (83 db) pedig a közbülső pozíció, a záró pozíciók száma elenyésző volt (3 db) (a százalékos arányokhoz l. az 1. ábrát).

1. ábra: Az *azért* tagmondatban elfoglalt pozícióinak relatív gyakorisága

Kezdő pozíciónak azt vettük, ha az *azért* a tagmondat elején szerepelt a következő variációk valamelyikében:

- az abszolút tagmondatkezdő helyet foglalta el (25 db), például:

(26) A: *azér egy borzasztó dolog hogy a huszonegyedik században a velem egykoriak is úgy gondolják hogy ha valakire eljött az az idő hogy nagyon beteg és meg kell halnia akkor belenyugszanak hogy meg kell halnia* (bea015, vélemény)

Abszolút turnkezdő viszont csak két esetben volt, az egyik példa:

(27) T1: *én emlékszem mikor mondjuk ilyen rosszabb jegyet mondjuk mmm véletlenül négyes vagy ne adj Isten hármassal becsúszott azt nem merem elmondani soha anyukámnak mindig apukámnak mondtam először mer hogy ő nem olyan szigorú anyukám az ilyen személyes sértésnek vette a négyeseket vagy nem tudom tát így*

A: *azér nem az az nálunk nem volt így (...)* (bea015, vélemény)

b) kötőszó, vagy kötőszói eredetű diskurzusjelölő (pl. *tehát, de, hát, és*) után következett (88 db), például:

(28) A: *jó ööö szerintem ez nagyon relatív nem föltétlen a mobiltelefonon működik ez hanem a szülőkön mer először is egy egy egészen kis gyerek mér van egyedül utcán vagy ööö járművön vagy bárhol **tehát azér** az mondani hogy egy óvodásnak van egy mobiltelefonja azt furcsának találom* (bea038, vélemény)

c) nem kötőszói eredetű diskurzusjelölő (pl. *na, szóval, ugye, mondjuk*) után jelent meg (5 db), például:

(29) A: *hmm **mondjuk azért** persze kell nyelvtant tudni de az jó hogy inkább az ilyen szövegértésre próbálnak rámenteni meg a szövegalkotásra* (bea062, interjú)

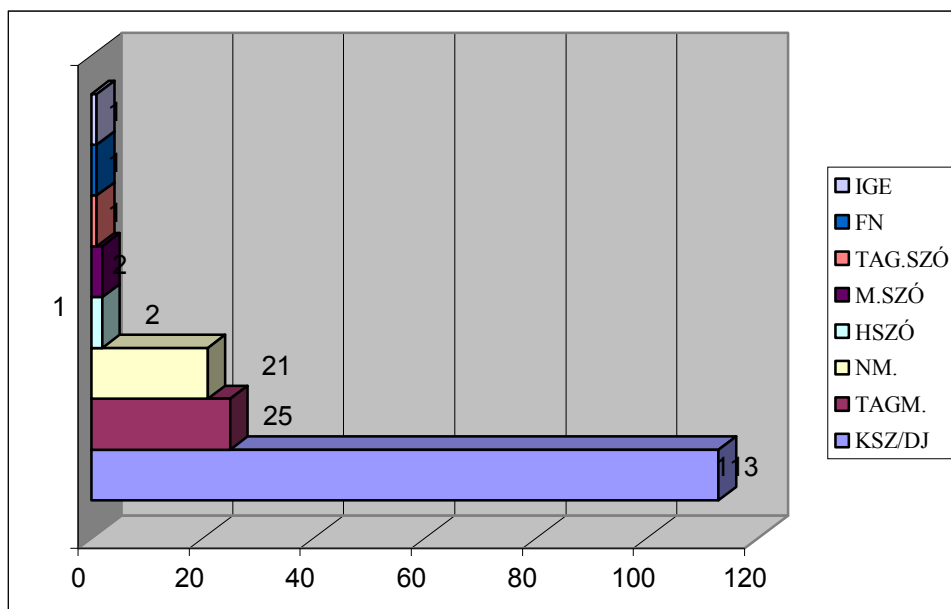
d) több kötőszó/diskurzusjelölő (pl. *és hát, de hát, hát ugye*) után (19 db), például:

(30) *bár ahogy egyre nagyobbak a gyerekek ugye egyre kevésbé lehet őket elcsábítani ilyen dologra de hát **azér** mi el- csináljuk ahogy lehet* (bea025, interjú)

e) egyetlen, nem a fentiek közé tartozó szó után következett (28 db)⁷, például:

(31) *én én **azé** így alaptól csak úgy adnék el motorokat hogy fiacskám ha má erre van pénzed akkor legyen háromszáz forintod mé plusz hogy elmehess erre a tanfolyamra* (bea031, vélemény)

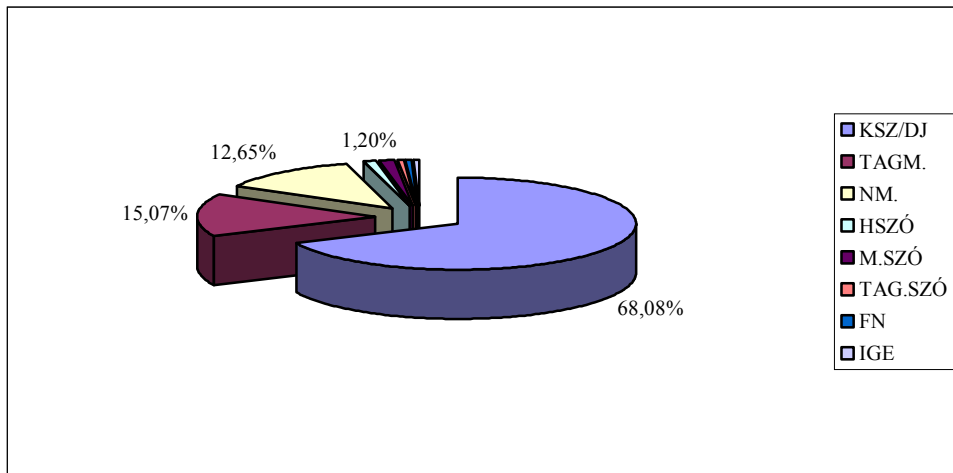
Az **azért** kezdő pozíciójú előfordulásai (166 db) esetében a következő tendenciák voltak megfigyelhetők (l. 2–3. ábra): a kötőszó/diskurzusjelölő utáni feltűnés volt a legjellemzőbb (113 db, 68,08%). Gyakoriságban ezt követte a tagmondatleji helyzet (15,17%), majd a névmás utáni (12,65%) megjelenés.

2. ábra: Az **azért** kezdő pozícióinak megoszlása aszerint, hogy milyen szófajt követ (db)⁸

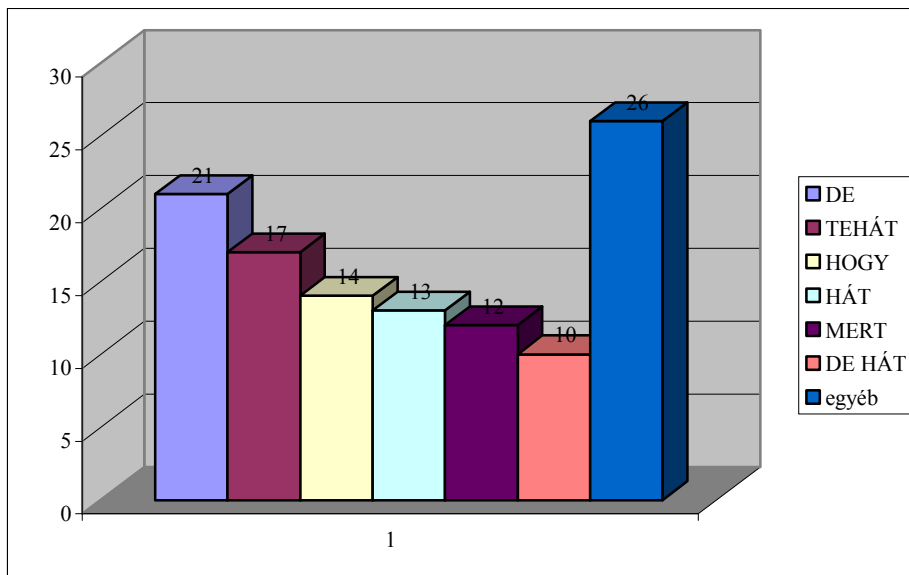
⁷ Ezt **azért** engedjük meg, mert a *pedig, mégis, azonban* kötőszóhoz hasonlóan az **azért** jellemzően a tagmondatkezdő, kiemelt elem után is állhat. Amennyiben csak ezeket az adatokat kivesszük a kezdő pozíciójuk közül és a közbülsőbe rakjuk, kb. azonos lesz a két csoport aránya.

⁸ Jelmagyarázat: ksz = kötőszó, dj = diskurzusjelölő, tagm. = tagmondat, nm = névmás, hszó = határozószó, m.szó = módosítószó, tag. szó = tagadószó, fn = főnév.

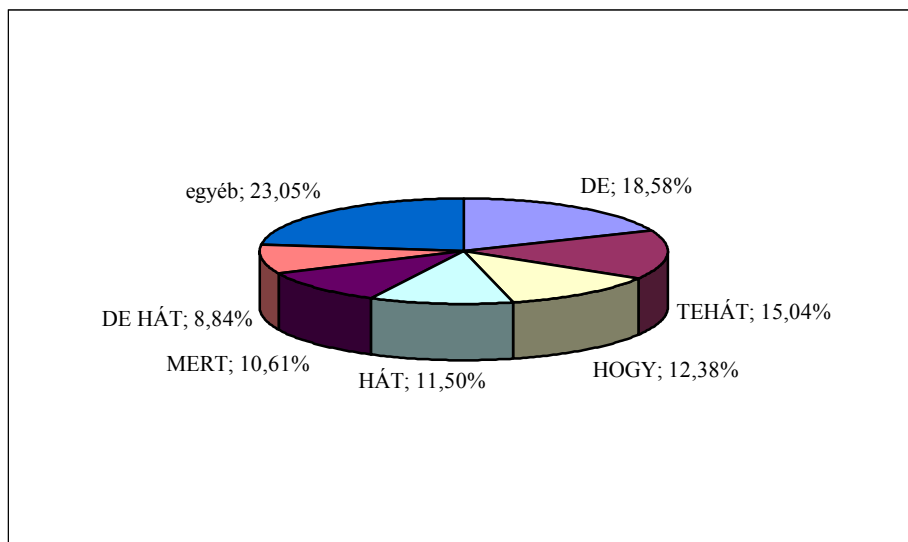

3. ábra: Az azért kezdő pozícióinak relatív gyakorisága aszerint, hogy milyen szófajt követ

Ha a kötőszók/diskurzusjelölők utáni pozícióknak vizsgálódunk, az *azért* különösen (és nem véletlenül) az ellentétes *de* és következtető *tehát* elemek után volt gyakori (l. 3–4. ábra). Figyelemre méltó, hogy alárendelő kötőszók után is feltűnhet (a *hogy* és *mert* után nagyjából hasonló arányban, mint a *hát*, *tehát* után).

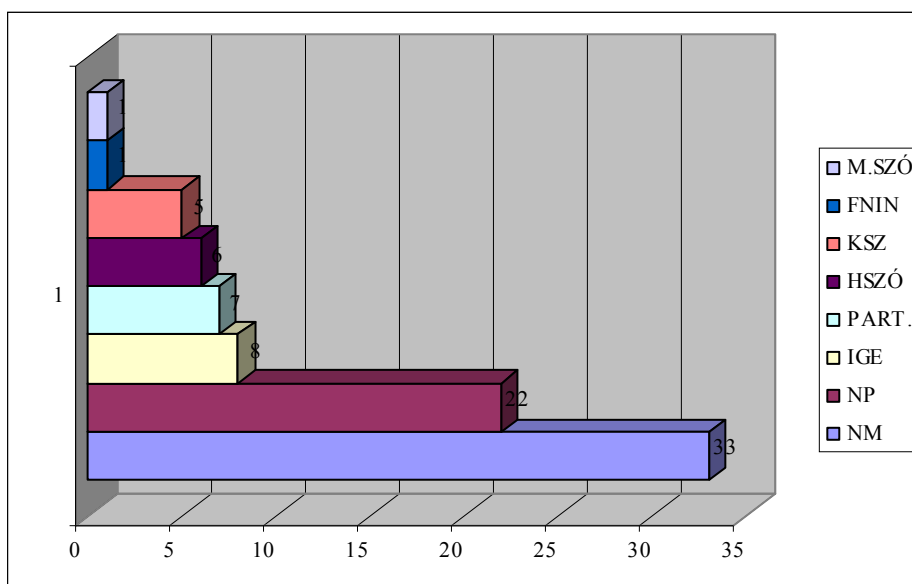

4. ábra: Az azért kötőszó/diskurzusjelölő utáni pozícióknak kezdő helyzetben való megoszlása aszerint, hogy milyen kötőszót/diskurzusjelölőt követ (db)

5. ábra: Az azért kötőszó/diskurzusjelölő utáni pozícióinak (kezdő helyzetben való) relatív aránya aszerint, hogy milyen kötőszót/diskurzusjelölőt követ

Az **azért** **közbülső** pozícióban (**83 db**) az esetek csaknem 40 százalékában (33 db, 39,75%) névmást követ, további névszói szerkezeteket (alanyesetben 6 db, tárgyesetben 5 db, határozóként álló névszó után 11 db) pedig 22 esetben (26,50%), tehát névszó(i szerkezete)t követ az előfordulások kétharmadában (l. 5. ábra). Ez egybecsengeni látszik azzal, hogy kezdő pozícióban is, ha nem a tagmondat legelső eleme volt, vagy nem kötőszót vagy diskurzusjelölőt követett, leginkább névmás(i határozószó) után jelent meg (21 db, a kezdő előfordulások 12,65%-a).

6. ábra: Az azért közbülső pozícióinak megoszlása aszerint, hogy milyen szófajt követ (db)⁹

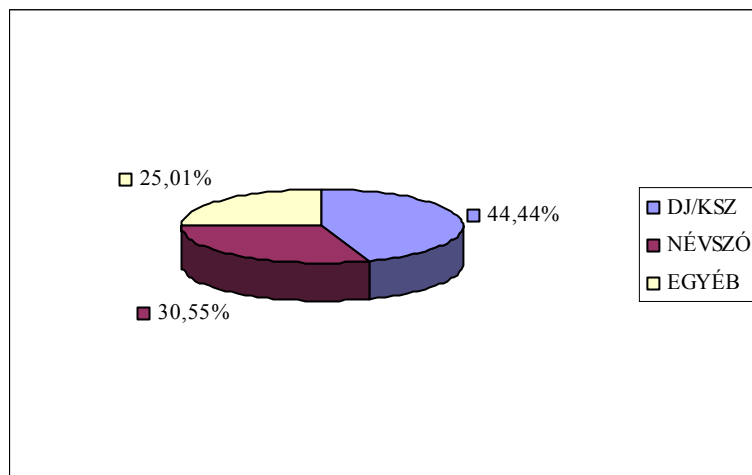
A záró **azért**-előfordulásokra csekély számuk miatt (3 db) csak egy példa erejéig térünk ki:

(32) *ma már azért kevés ember dolgozik így azért ha megnézzük* (bea044, vélemény)

Az **azért** tehát elsősorban **kezdő és közbülső helyzetű** a spontán közlésekben.

⁹ Jelmagyarázat (a korábban előfordulatakat l. a 8. lábjegyzetben): fnin = főnévi igenév, part. = partikula, NP = névszói szerkezet.

Érdekes egy pillantást vetni rá, hogy az összes pozíciót vizsgálva jellemzően milyen szófajú szavakat követ: az adatokból egyértelműen látszik, hogy elsősorban kötőszókat/diskurzusjelölőket (113 db, az összes előfordulás csaknem fele), valamint névszókat (az összes előfordulás majdnem egyharmadában).

7. ábra: Az azért előfordulásainak megoszlása aszerint, hogy milyen szófaj után jelenik meg

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy az *azért* használata nem véletlenszerű, hanem jól kimutathatóan bizonyos pozíciókhoz és szófajokhoz vonzódik (azokat követve), mely az általa betöltött funkciókkal is szoros összefüggésben van.

3. 1. 2. Funkciók

Az *azért* pragmatikai funkcióinak számba vételéhez első körben azt vizsgáltuk meg, hogy mutat-e bármilyen funkciókülönbséget megelőző szófajok és pozíciók mentén. Az eredmények szerint igen: az *azért* egyes kötőszók/diskurzusjelölők mögötti előfordulásai mindig azok funkcióival mutatnak szoros összefüggést (pl. ellentétes kötőszó után fonákosság visszadása, következtető kötőszó után következtetés). A névszók utáni pozícióban viszont (szembeállítást) nyomósít, ekkor a névszó kiemelt helyzetű és szerepű, például:

(33) *valószínűleg a nagy autók azért hamarabb blokkolnak le* (bea002, társalgás)

A vizsgált korpuszban következetesen ez volt a névszó(i szerkezet) és az *azért* kapcsolódási sorrendje, mivel ha ezt az abszolút tagmondatkezdő pozícióhoz kapcsolódó funkciókkal összevetjük, azt látjuk, hogy a névszó és az *azért* ritkán cserél helyet:

(34) *Azért ez kemény és érdekesen csinálta* (bea032, társalgás) [vs. *Ez azért kemény...*]

Voltak olyan „vegyes” esetek is, amikor az *azért* maga névszó(i szerkezetet) követ, de a tagmondat, amelyben szerepel, ellentétes kötőszóval/diskurzusjelölővel indul:

(35) *(Viszkázon élnek úgyhogy) egér meg eee mmm ilyesmin nem esznek meg de aa a av- av- v- a vadászati ösztön azért az benne van* (bea009, társalgás)

A vizsgált BEA-korpuszban az *azért* következő pragmatikai funkcióira találtunk példákat (fontos megjegyeznünk, hogy ezek a külön leírt szerepek nagyon sokszor együttesen, szétválaszthatatlanul jelennek meg tényleges adatokban, például a saját vélemény erőteljes hangsúlyozása az ellentétesség mellett):

1) Az *azért* a leginkább **ellentétességet** kifejező közlésekben gyakori. Az ellentétes viszonyok sokrétűek, az egyszerű szembeállítástól a kizáráson át és az oksági viszonyokkal, a megengedéssel összekapcsolódva fonákosságot is visszaadhatnak. A magyarban számos ellentétes kötőszó/diskurzusjelölő él (*de, mégis, azonban, pedig*), amelyek e sokféle szerepen osztoznak. Azt mondani, hogy az *azért* ellentétes kötőszó, önmagában még nem elegendő, mivel nyilvánvalóan nem helyettesíthető bármelyik másik ellentétes kötőszóval, mint ahogyan azok egymással sem. Ugyanez igaz a megengedő kötőszókra (*bár, noha*) is.

A vizsgált korpuszban az *azért* az alábbi ellentétes viszonyokat adta vissza:

a) Egyik tipikus szerepe a **fonákokságra való utalás**, amit – ha nincs explicite kitéve – megengedő mellékmondat vagy hozzátoldás formájában a közlésbe illeszthetünk, például:

(36) T1: (...) *nekem olyan jó érzés! hogy azért legalább könyvet látok az emberek kezében*
A: *igen de azért* [bár te több ember kezében látsz könyvet] *a többség az ilyen ponyva tényleg* (bea062, társalgás)

A szembehelyezkedést a *de* elem önmagában kifejezi (az *igen, de...* bevezetés jellegzetes megoldás spontán társalgásokban az udvarias szembeszállásra). A kitéhető megengedő mondat a ki nem mondott, de közös tudásból, az előzményekből, vagy a külső kontextusból odaérthető. Lényeges, hogy az *azért* **szubjektívizáció**n ment keresztül, mert azt fejezi ki, hogy a megnyilatkozó valamilyen véleményt tulajdonít a beszédpartnerének és azzal, esetleg valamilyen általános várakozással helyezkedik szembe, tehát a beszélő szubjektív viszonyulása jelenik meg a tárgyalt témához, jelenséghez, érvehz.

A következő példa már azt szemlélteti, amikor a megengedés a beszélő közlésének egy korábbi szakaszában szerepel, igaz, a megengedő kötőszó nincs kitéve, de behelyezhető (a beszélgetés témája a suttogott beszéd alapján való hangazonosítás):

(37) *hát [bár] ezeknél azért mmm lehetséges öö meg találni esetleg támpontokat ami közelebb vihet ahhoz hogy hogy azonosítható legyen a személy de azért sokkalta nehezebb mint egy mmm egy rendes átlagos élőbeszédnek a hangját azonosítani* (bea002, interjú)

Az *azért* ellentétes kötőszó nélkül, illetve nem ellentétes kötőszó mellett is képes a fonákokságra referálni:

(38) *azér ilyenekre jobban lehetne vigyázni tehát azért* [bármennyire is vigyáztak] *szerintem itt ööök ők is hibásak voltak* (bea062)

b) Az *azért* igen gyakran ellentétet, szembenállást nyomósít vagy fokoz:

Különösen gyakori az *azért* olyan mondatokban, amelyekben nem jelenik meg fonákosság, de a beszélő erőteljesen ki szeretne valamely ellentétet fejezni (akár úgy is, mint az alábbi példában, hogy az ellentétbe állított közlések mindkét felébe behelyezi az *azért*-ot:

(39) *de hát azért az más világ volt tehát ott azért az azt látták hogy elmegy mindenki dolgozni ez a dolga ezt kell csinálni azért sokkal több minden öö volt a kötelességük most már azért ez nem így van mos már tényleg mindent lehet*
Ellentét: akkori, régi világ, amikor és ahogy mi éltünk ↔ a mai világ, ami másmilyen

Ellentétek esetében igen elterjedt szerkesztésmód, hogy a közlés egyik fele tagadást, tiltást foglal magában (mely ellentét a beszélő és a hallgató mondandójában ugyanúgy lehet, mint a beszélő saját érvelésében), például:

(40) *ami nem így volt régen ugye hát azért az egy férj eltartotta a családot ma két ember nem tartja el a a sokkal kisebb családot* (bea035, társalgás)

2) Szintén elterjedt szerepe az *azért*-nak a másik véleményével vagy közkeletű véleménnyel/jelenséggel **szembenálló szubjektív vélemény kifejezése és erősítése** (különösen a *hát* diskurzusjelölőt követve). Itt két altípust is felvehetünk:

a) ellenvetés/hitetlenkedés nyomatékos kifejezése:

(41) T1: *(mondjuk mi visszük) mindig a kutyát is (de például)*
A: *(hátö hát azért) A színházba (vagy moziba vagy vendégségbe)*
T1: *(ja színházba hát az nem de)*
A: *hát azért má nem megyek kutyával* (bea009, társalgás)

Ilyenkor jellemzően a tagmondat elején áll a tagmondat, amiben az elem szerepel.

b) a saját vélemény kihangsúlyozása:

(42) A: *képzeld ez annyira érdekes nem hogy összerakni a szülőt felváltja a tévé*

T1: *ühüm*

T2: *lehet*

A: *hát azért az kőkemény* (bea032, társalgás)

A (41)-es példa amiatt is érdekes, mert a beszédpartnerek egyetértenek egymással (ti. hogy a szülőt felváltó tévé jelensége megfigyelhető), az A beszélő ezt a jelenséget minősíti negatívan. Itt az *azért*-ot nem is lehet más ellentétes kötőszóval/diskurzusjelölővel helyettesíteni.

3) Következtetés kifejezése

Ritkábban az *azért* következtetést is kifejezhet (jellemzően, de nem szükségszerűen következtető kötőszó mellett):

(43) *hát elég rossz egyébként Magyarországon a közlekedési morál **tehát** (azért oda kell figyelni)* (bea012)

Következtetés: OK: rossz a hazai közlekedési morál → OKOZAT: oda kell figyelni a vezetésre

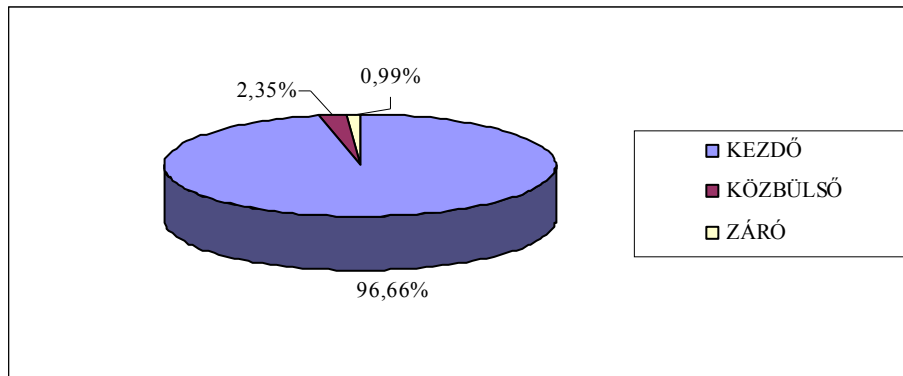
Összefoglalóan elmondható tehát, hogy a korpusz tanúsága szerint az *azért*-nek jelenleg is élő funkciója az ellentétség és a következtetés kifejezése (kapcsolatos szerepe azonban nincs), és igen elterjedt szerepe a saját vélemény kiemelése. Mint Laczkó (2003) írta, az *azért* erősen emotív tartalmú – innen nézve világos, miért erősítheti a saját véleményét, hangsúlyozhatja annak meglepő voltát. A parancsok, felszólítások, amelyek jól szemléltetnék az érzelmi funkciót, a BEA-korpuszban, valószínűsíthetően a benne lévő spontánbeszéd-műfajok jellege miatt nem voltak adatolhatók.

3. 2. Akkor

3. 2. 1. Pozíciók

Döntést kellett hoznunk a feltételes viszonyt kifejező adatok kezeléséről, tehát hogy felvesszük-e ezeket a diskurzusjelölői esetek közé vagy sem. A következőképpen jártunk el: ha valamely feltételes kötőszó ki volt téve, akkor nem számoltunk az adattal, ha azonban nem volt kitéve, de a feltételes jelentést oda lehetett érteni, igen. Természetesen széles tartománya volt az ilyen példáknak (részletesen l. a funkcióknál).

A kijelölt BEA-korpuszban összesen 509 darab megfelelő *akkor*-előfordulást regisztráltunk. Ez a jelölő elsősorban a tagmondat elején szeret elhelyezkedni (492 db, 96,66%), tipikusan az azt indító kötőszók/diskurzusjelölők után; tagmondat-belsejé (12 db) és záró helyzetben (5 db) alig fordul elő.

8. ábra: Az akkor tagmondatban/szegmensben elfoglalt pozícióinak relatív gyakorisága

Az *akkor* **kezdő** helyzetben a következő módokon jelenhetett meg:

a) a tagmondatkezdő helyet foglalta el (70 db), például:

(44) *és mindig kitalálnak valami kifogást hogy ki kell neki menni **akkor** nincs füzeté nincs könyve nincs tolla* (bea062, társalgás)

b) mellé- és alárendelő kötőszó, vagy kötőszói eredetű (*és, hát, meg, tehát, aztán*) diskurzusjelölő után következett (370 db), például:

(45) *apám fölállított egy rajztablát azon rajzolni kellett ráhasalva mindent csinálni és akkor aav öö szoba mellett volt a konyha és akko hallottam reggel hogy vidd be te neki a reggelit* (bea015, társalgás)

c) nem kötőszói eredetű diskurzusjelölő (pl. *jó, na, nézd*) után jelent meg (11 db), például:

(46) A: *(tudod és leültünk az asztalhoz) az egész család és akkor azt mondjuk na akkor nézzük hogy mit esznek ezek* (bea013, társalgás)

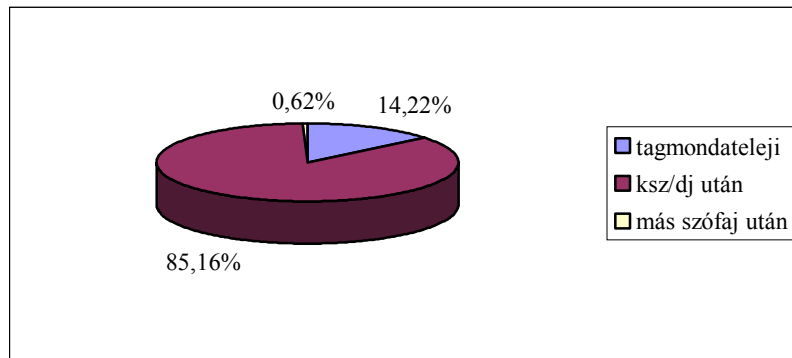
d) több kötőszó/diskurzusjelölő (pl. *de és, de hát, hát s, hogy hát, mert mondjuk*) után (38 db), például:

(47) *éss hátt jelenkeztem a hirdetésre behívtak és hát akkor ott elbeszélgettek velem és akkor mondták hogy várjam meg ugy ő három napig lesz a hirdetés az újságba* (bea009, interjú)

e) A tagmondatkezdő egyéb szófajok után következő előfordulások száma (3 db) elenyésző volt:

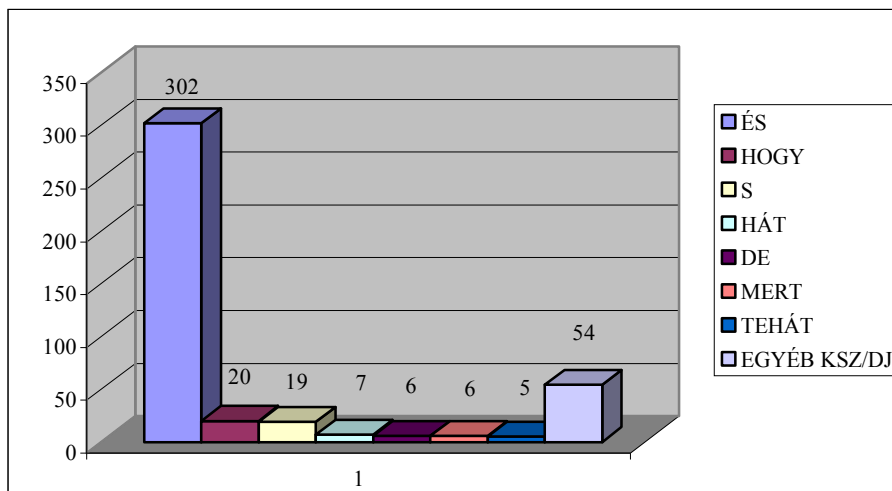
(48) A: *erről akkor* T1: *ühüm* A: *mondjak valamit* (bea025, növény)

Az *akkor* kezdő pozícióban (l. 9. ábra) túlnyomó többségben tehát kötőszót/diskurzusjelölőt követ (419 db, az összes előfordulás 82,31%-a, a kezdőn belül: 85,16%), a többi esetben pedig – az előbb említett egyéb szófajok három esetétől eltekintve – önállóan áll a tagmondat elején (70 db, 14,22%).

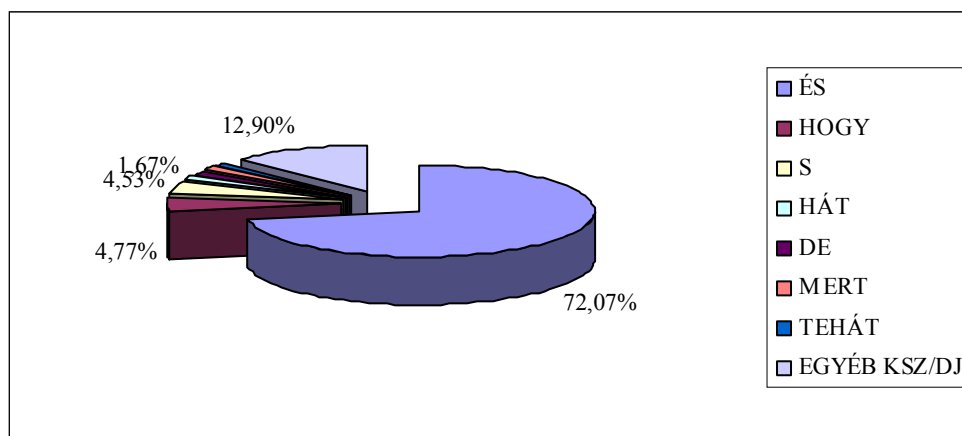

9. ábra: Az akkor kezdő pozícióinak relatív gyakorisága aszerint, hogy milyen szófajt követ

Érdeemes megvizsgálni azt is, hogy a tetemes mennyiségű kötőszó/diskurzusjelölő utáni előfordulások során mely elemek mellett jelenik meg az *akkor* (10–11. ábra). Vitathatatlanul a legtöbbször, azaz az előfordulások csaknem háromnegyedében az *és* kötőszót/diskurzusjelölőt követi. Ez az a szerep, amit a szótárak tölteléként írnak le – ám ilyen módon az *és*-t is lehetne tölteléknek tartani, hiszen ez is minden ilyen esetben jelen van, el is hagyható, az *akkor* önmagában is meg tud jelenni tagmondat elején, l. fentebb). A funkcióknál látni fogjuk azonban, hogy számos jelentésárnyalatot képes ebben a szerkezetben visszaadni.

10. ábra: Az akkor kötőszó/diskurzusjelölő utáni pozícióinak megoszlása (kezdő helyzetben) aszerint, hogy milyen kötőszót/diskurzusjelölőt követ (db)

11. ábra: Az akkor kötőszó/diskurzusjelölő utáni pozícióinak relatív aránya (kezdő helyzetben) aszerint, hogy milyen kötőszót/diskurzusjelölőt követ

Feltűnő a különbség, ami az *és* + *akkor*, illetve az egyéb kötőszók + *akkor* gyakoriságában megfigyelhető. Bár igen változó azon kötőszói/diskurzusjelölői elemeknek a száma (43-féle variáció fordult elő a korpuszban), amelyek mögött az *akkor* feltűnhet, nagyságrendnyi különbség van a két csoport között: az *és*-en kívüli formákkal való megjelenés (117 db) összesen nem teszi ki az *és*-sel való szereplések 40%-át sem (38,74%). Ez egybecseng azzal az eredménnyel, amit Gósy (2009: 52) talált, amelyben az *akkor* előfordulásainak 41,25%-ában, tehát csaknem felében az *és* kötőszót követte. Az általunk elemzett korpuszbeli nagyobb arányt az magyarázza, hogy mi csak az *akkor* pragmatikai funkcióit elemeztük, s úgy tűnik, az *és* és az *akkor* kapcsolódása különösen jelentős ebben a szerepkörben.

Az *és akkor* esetében meghatározó a beszédműfaj is: dominánsan társalgásban (133 db, 37,41%), és interjúban (116 db, 38,41%) tűnik fel, jóval kisebb mértékben véleményben (42 db, 13,90%), és csekély az adatolhatósága különféle hallott szövegek tartalmi visszaadásában (11 db, 3,64%). Az elem spontán interjúkon belüli gyakorisága érthető, mivel ott az a cél, hogy a megszólaltatott minél tovább beszéljen egy adott témáról. A társalgások jelentős részét (a vizsgált korpuszban) sokszor történetmesélés, érvelés teszi ki, így ott ezzel magyarázható az *és akkor* feltűnő mennyisége.

A közbülső és záró megjelenések részletes elemzését az adatok csekély volta miatt szükségtelenné éreztük, a kezdő pozíció túlsúlya miatt a fenti állítások tulajdonképpen az *akkor* összes előfordulására kiterjeszhetők.

3. 2. 2. Funkciók

Az *akkor* esetében nem volt szükség rá, hogy a pozíció alapján keressünk funkcióeltéréseket, mivel mint láttuk, csaknem mindig kezdő pozíciójú, így ezen belül haladtunk csoportonként (ha egyes formákhoz kapcsolódóan találtunk különbséget, külön kitérünk rá).

Az is jelentős különbség az *azért*-hoz képest, hogy az *akkor* bizonyos kötőszókkal való kombinálódása többféle funkciót is kifejezhet (jellemzően ilyen az *és akkor*), míg az előbbinél a funkciók jól elkülönültek az egyes alakok szerint.

1) Egymásrakövetkezés kifejezése, részletezés

Az önmagában álló, valamint az *és*, *s*, valamint *aztán* kötőszók/diskurzusjelölők után megjelenő *akkor* leggyakoribb funkciója egy **történet** egyidejű, illetve egymásra következő eseményeinek/elemeinek, illetve **cselekvéssoroknak** az összekapcsolása, például:

(49) *viszont az ilyen nagyobb bútor bõrgyártáshoz már kell a szép bõr és akkor ott válogatják mikor beérkezik a bõr utána a öö le kell ezt a bõrt öö meszel mesz- meszesüzembe kerül és a meszesüzembe ezt leszõrtelenítik felduz- felduzzasztják a bõrt és öö öö a szõrt eltávolítják róla és akkor azt az alsó réteget ami még ilyen zsíros véres ilyesmit tartalmaz azt levágják (bea003, interjú)*

Mivel egyértelműen (cselekvéseket leíró) nagyobb szövegszegmenseket kapcsolnak vele a beszédpartnernek, felsorolásban ritka volt:

(50) *(és akkor a feltételes) meg jövő idő (bea010, társalgás)*

Még ritkább, hogy a kettő (események összekapcsolása és elősorolás) összekapcsolódik:

(51) *és akkor úgy mmm volt akkor hegedülés akkor éneklés és akkor utána a a gimibe összetalálkoztam az egyik haverommal* (bea013, interjú)

2) Feltételes viszonyban a feltétel teljesülésének következményére való utalás (*ha – akkor* típus)

Mint korábban említettük, csak azokat az adatokat vettük e kategóriába fel, amelyeknél (a kapcsolódó tagmondatban, ha volt olyan) nem volt kitéve feltételes kötőszó, és egyszerűen, vagyis átfogalmazás nélkül nem is helyezhető be. Az *és akkor* páros ebben a funkcióban is számottevő mennyiségben jelent meg. A következő példában az *akkor* háromféle szerepben is feltűnik (részletezést kifejező diskurzusjelölő, névmás, feltételességet visszaadó diskurzusjelölő):

(52) *mer mindaddig amíg valakit folyamatosan ellenőrizni kell és akkor ööö csak akkor csinálja meg rendszeren akkor akkor kész* (bea046, társalgás)

[feltétel: ha folyamatosan ellenőrzik, (csak) akkor csinálja meg a feladatot rendszeren]

Egy további példa a feltételes funkcióra:

(53) *úgy tudom hogy világban mindenhol így működik a metró hogy van egy kapu be kell nyomni a jegyet vagy ő érmét vagy ami éppen van és akkor kinyílik a kapu* (bea040, vélemény)

[feltétel: ha benyomjuk a jegyet, akkor kinyílik a kapu]

Figyeljük meg, hogyan fonódik össze az *akkor* esetében mindig a feltétel és a következtetés:

(54) *tíz éve is még akáár akkor fölvettek mondjuk száznyolcvanat most meg fölvesznek ötszáznyolcvanat tehát nyilván hogy nagyobb a merítés és akkor több közöttük a gyengée* (bea062, interjú)

[feltétel: ha nagyobb merítés van felvételizőkből, akkor több lesz közöttük a gyengén teljesítő]

[következtetés: ok: több diákot vesznek fel, következmény: több lesz az iskolában a gyengébb teljesítményű tanuló]

A feltételességben mindig van következtetés – amennyiben a feltétel áll elől, és azt (az) *akkor*-t tartalmazó tagmondat követi –, de ez fordítva nem igaz: a következtetésben nincs mindig feltételesség. Ezért a következtetést visszaadó kategóriába (l. 3)) csak a tisztán következtető eseteket soroltuk.

A (*ha*)–*akkor* eseteket vizsgálva arra lettünk figyelmesek, hogy a ezek gyakran nem is feltételt adnak meg, hanem előzményt vagy okot, vagyis a (*ha*) – *akkor* szerkezet a következtető *akkor*-funkcióban is használatos. Ez nyilvánvalóan abból fakad, hogy az okot és a feltételt nem mindig különítjük el egymástól. Egy példa:

(55) *mer ne járkaljon egyedül az utcán hanem szülővel együtt és akkor nincs szükség a mobiltelefonra* (bea038, vélemény)

[**ha** mindig a szülővel jár a gyerek az utcán, és nem egyedül, **akkor** nincs szüksége saját mobilra]

A szülőkíséret nem feltétele annak, hogy egy kisgyereknek ne legyen mobilja, hanem az egyik oka lehet annak, amiért nem kap saját telefont (a szögletes zárójelbeli első tagmondatot be is lehetne helyezni a példába az *és* kötőszó után). Ugyanez kitett *ha* kötőszó esetében (a vizsgálatba be nem vont adat):

(56) *mert hogyha kölivel jönnek akkor ugye egész nap attól büzlik az ember és azt még még ha háromszor lezuhanyozik akkor is érzi magán* (bea070, társalgás)

3) Következtetés kifejezése

Az *akkor* és kötőszóval való jellemző együttállása a következtető funkcionál is jellemző, akár csak a másik két jelentése esetében:

(57) *nnem azt mondom hogy az első tanár nem volt jó de a másik rám nagyobb hatással volt és akkor rájöttem hogy a latin egy gyönyörű nyelv és érdekel is* (bea010, interjú)

[ok: nagy hatású latintanár → következmény: a diák beleszeretett a gyönyörű latin nyelvbe]

4. Következtetések

A fenti vizsgálat elsősorban arra világított rá, hogy az *akkor* és *azért* gyakori előfordulása a spontán nyelvhasználatban nem töltelékszőségeket mutatja, hanem ellenkezőleg, nagyon is eleven funkcióikat. Bár ezek az elemek nem fix pozíciójúak, mozgékonyaságuk inkább csak látszat: különösen az *akkor*-ra igaz, hogy a tagmondatok elején foglal helyet.

A vizsgált két mutató névmás pragmatikai funkciói nagyban eltérőek – egyetlen kivétellel, ti. mindkettő képes következtetésre utalni. Az *azért* – ha különböző fokban is – mindig a megnyilatkozó szubjektív vélekedését, következtetését, a másik vagy mások véleményével való szembehelyezkedését hivatott kifejezni (szubjektívizáció ment keresztül). Az *akkor* szerepei – egymásrakövetkezés, feltételeesség, következtetés – ehhez képest jobban elkülönülnek egymástól.

Ha a mai magyar nyelvben gyakori mutató névmási eredetű elemeket (*így, ilyen, akkor, azért*) nézzük, azt láthatjuk, hogy nagy többségük pragmatikai szerepre tesz szert. Jelenlétükkel a diskurzus koherenciájának fokát növelik: nemcsak azt részletezik, milyen viszony révén kapcsolódnak a szöveg egyes szegmensei egymáshoz, de azt is, hogy a beszédpартnerek véleményei, következtetései milyen módon épülnek egymásra, illetve a kontextus egyes elemeire.

Irodalom

- Dér Csilla Ilona 2010. „Töltelékelem” vagy új nyelvi változó? A *hát, úgyhogy, így* és *ilyen* újabb funkciójáról a spontán beszédben. *Beszédkutatás 2010*: 159–170.
- Dér Csilla Ilona 2012. Hányféle funkciójú az *ilyen* a mai magyar (írott) beszélt nyelvben? In: Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *Nyelv funkciók – stílus és kapcsolat*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 70–75.
- Dér Csilla Ilona 2009. *Diskurzusjelölők – funkcionális szóosztály?* A Budapest Uráli Műhely (BUM) 5. – SzóOSZTÁLYtalálkozó (MTA Nyelvtudományi Intézet, 2006. január 11–13.) konferencián elhangzott előadás írott, lektorált, elektronikus változata. <http://fgtort.nytud.hu/images/stories/bum5/DerCsillaBUM5.pdf>
- Diessel, Holger 1999. *Demonstratives. Form, function, and grammaticalization*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Fraser, Bruce 1999. What are discourse markers? *Journal of Pragmatics 31*: 931–952.
- Gósy Mária 2008. Magyar Spontánbeszéd-adatbázis – BEA. *Beszédkutatás 2008*: 194–207.
- Gósy Mária 2009. Szóejtés és szóészlelés: változatosság és adaptálódás. *Beszédkutatás 2009*: 46–75.
- Heine, Bernd – Kaltenböck, Gunther 2012. *On discourse markers: Grammaticalization, pragmaticalization, or something else?* Manuscript. Köln: University of Köln. 34 p.
- Horváth Viktória 2009. *Funkció és kivitelezés a megakadásjelenségekben. Doktori disszertáció*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Ittész Nóra (főszerk.) 2006. *A magyar nyelv nagyszótára II. A – azsúroz*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Juhász Dezső 1991. A módosítószók. In: Benkő Loránd–E. Abaffy Erzsébet–Rácz Endre (szerk.). *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 476–500.
- Juhász Dezső 1992. A kötőszók. In: Benkő Loránd–E. Abaffy Erzsébet–Rácz Endre (szerk.). *A magyar nyelv történeti nyelvtana III/1. A kései ómagyar kor. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 772–814.
- Károly Sándor 1995. Szöveggrammatika. In: Benkő Loránd–E. Abaffy Erzsébet–Rácz Endre (szerk.). *A magyar nyelv történeti nyelvtana III/2. A kései ómagyar kor. Mondattan – Szöveggrammatika*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 759–834.
- Laczkó Krisztina 2003. A mutató névmások funkcionális vizsgálata. *Magyar Nyelvőr 127*: 314–25.
- Németh T. Enikő 1996. *On the role of pragmatic connectives in Hungarian spoken discourses*. Washington: ERIC Document Reproduction Service No. ED 379 937.
- Németh T. Enikő 1998. A *hát, így, tehát, mert* kötőszók pragmatikai funkciójának vizsgálata. *Magyar Nyelv 94*: 324–331.
- Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Schirm Anita 2011. *A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és szinkrón státusza alapján. Doktori disszertáció*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem.
- Siepmann, Dirk 2005. *Discourse markers across languages. A contrastive study of second-level discourse-markers in native and non-native text with implications for general and pedagogic lexicography*. Abingdon – New York: Routledge.
- Tagliamonte, Sali 2005. *So who? Like how? Just what?* Discourse markers in the conversations of Young Canadian. *Journal of Pragmatics 37*: 1896–1915.